

**БЎЛАЖАК ПСИХОЛОГЛАРДА КОММУНИКАТИВ
КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ
ОШИРИШНИНГ ЭНГ МУХИМ ШАРТИ**

Ахмедов Акмалжон Юсуфович

Фарғона давлат университети педагогика кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527635>

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак психологларда коммуникатив компетентликни шакллантириш масалалари алоҳида ёритилган. Педагоглар тайёрлаш таълим жараёнининг асосий вазифаси бўлиб, бўлажак психологларни касбий-педагогик тайёргарлигининг ажралмас қисми бўлган коммуникатив компетентлиликни шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган долзарб масалалар ёритилган.

Калит сўзлар: коммуникатив компетентлик, коммуникация, компетентлилик, мулоқот, коммуникатив компетенция, коммуникатив қобилиятлар.

**DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE
PSYCHOLOGISTS IS THE MOST IMPORTANT CONDITION FOR
INCREASING THE QUALITY OF EDUCATION**

Abstract. This article discusses the issues of formation of communicative competence in future psychologists. The training of teachers is the main task of the educational process, covering current issues aimed at the formation and development of communicative competence, which is an integral part of the professional and pedagogical training of future psychologists.

Keywords: communicative competence, communication, competence, communication, communicative competence, communicative skills.

КИРИШ. Бўлажак психологларда коммуникатив компетентлик сифатини, уларда эркин, фаол, мустақил фикрлай олиш, ўқув-тарбиявий жараёни моделлаштира олиш, шунингдек таълим-тарбиянинг янги ғоя ва

технологияларини мустақил яратиш ҳамда уларни татбиқ эта олиш компетенлигини шакллантириш орқали ошириш муаммоси бугунги кунда мавжуд бўлган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий шароитларда долзарб ҳисобланади. Шу ўринда президентимиз Ш.Мирзиёевнинг “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз” деган фикрлари ишимизнинг мақсадига бевосита мос келади.

Яқин ва Ўрта Шарқнинг буюк мутафаккирлари (Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Абу Юсуф ал-Киндий, Носир Хусрав, Абу Наср Форобий, Умар Ҳайём, Муҳаммад ибн Мусо Хоразмий ва бошқа) кўплаб маърифатпарвар олимлар ўсиб келаётган авлодга таълим-тарбия беришда ўқитувчининг роли, айниқса тарбиячининг тарбияланувчи билан мулоқотининг аҳамияти муҳимлигини таъкидлаганлар. Қомусий олимлар томонидан мулоқотнинг моҳияти, методлари, шакллари, воситалари ва принциплари ишлаб чиқилган бўлиб, улар ҳозирги вақтда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Хусусан, “яхшилик, одоб, хушмуомалалик масалалари Имом Бухорийнинг 4 жилдлик “Ал жомеъ ас-саҳих” асарининг бир жилдида одоб, ахлоқ, муомала, мулоқот ҳақидаги ҳадисларни жам этганлар. Ушбу китобда иймоннинг мукамал бўлмоғининг уч шарти кўрсатилади: тўғри эътиқодли бўлмоқ; кишилар билан яхши муносабатда бўлмоқ; киши ўз устида ишламоғи ва ўзини ибодат ва итоатга чақирмоғи кабилар. Иймон дарахтга тенглаштирилади ва унинг 60 дан ортиқ шохлари бор, – деб иймон белгилари санаб ўтиладики, буларнинг ҳар бири инсон маънавий қиёфасининг мукамаллашувига таъсир этувчи хислатлардир. Булар қуйидагилардан иборат:

“Қўли билан ва тили билан ўзгаларга озор бермаган киши мусулмондир”, “Ўзингиз яхши кўрган нарсани биродарингизга раво кўрмагунингизча ҳеч бирингиз мўмин бўла олмайсиз”.

Учта хислатни ўзида мужассам қилган кишининг иймони мукамал бўлғайдир:

- инсофли ва адолатли бўлмоқ;
- барчага салом бермоқ;
- камбағаллигида ҳам садақа бериб турмоқ”.

Демак, буюк алломамиз нафақат инсоннинг чиройли хулқиға, маънавий-ахлоқий муносабатларига шунингдек, унинг фаолият намуналарига ҳам катта эътибор қаратган.

“Баркамол инсон”ни шакллантириш ғоясининг ривожига буюк ватандошларимиз, қомусий олим Абу Али ибн Сино ва Ҳазрат Алишер Навоий катта ҳисса қўшган. Уларнинг педагогик қарашларини интеграл педагогика концепцияси нуқтаи назаридан ўргана бориб ишонч ҳосил қилиш мумкинки, улар маънавий-ахлоқий, ақлий, эстетик ва жисмоний таълимнинг ўзаро алоқаларига асосланиб мукамал инсонни шакллантиришнинг етакчи йўналишини кашф этишга ҳаракат қилганлар. Ахлоқий таълим мазмунига улар ёшлардаги ният поклиги, фидойилик, ҳимматлилик, тўғрилиқ, беғаразлик, вазминлик каби хислатларнинг ривожланишини киритган. Айни пайтда улар инсон табиатига хос бўлган рационализаторлик, ташаббускорлик, ўзгарувчанлик ва фикр мустақиллиги, омилкорлик заруратини тан олган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Ўқитувчининг етук мутахассис сифатидаги коммуникатив компетентлигини ривожлантириш ўсиб келаётган ёшларни меҳнат фаолиятларида ўз ўрнини топишларига, сифатли таълим олишларига, шахслараро ижтимоий-маданий мулоқотларини шакллантиришга ёрдам бериши керак, бироқ бунда энг муҳими – шахсни талабга тўла жавоб берадиган даражада ривожлантириш ва

унинг ўз имкониятларини амалга ошириши учун зарурий шароитларни яратиш долзарб муаммодир.

Айнан шунинг учун педагоглар тайёрлаш таълим жараёнининг асосий вазифаси бўлажак ўқитувчини касбий-педагогик тайёргарлигининг ажралмас қисми бўлган коммуникатив компетентлиликни шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган бўлиши керак.

“Коммуникация” сўзи латинча “communico” сўзидан олинган бўлиб, “умумий қиляпман, боғляпман, муомала қиляпман” деган маъноларни англатади. “Коммуникация” сўзи билан ўзакдош бўлган “коммуникабеллик” – “муомала қилишга лаёқати бор” маъносида, “коммуникабел” – “киришимли, дилкаш” маъносини билдиради, шунингдек “коммуникатив” – яъни “коммуникацияга оид”.

Коммуникация – бу, биринчи навбатда, фаолият усули бўлиб, у инсонларнинг ўзаро муомалага мослашишини намоён қилади. Демак, коммуникация ўзига хос ўзаро фикр алмашиш жараёни сифатида қабул қилиниши мумкин, бунинг натижасида ўзаро ёрдам кўрсатиш ва мураккабликнинг турли даражаларидаги ҳаракатлар мувофиқлиги таъминланади. Шунингдек, коммуникацияни мулоқотнинг таркибий қисмларидан бири сифатида белгилаш мумкин.

Е.Н.Зарецкаянинг фикрича, коммуникатив фаолият маълум тартибда амалга оширилувчи изчил ҳаракатлар тизими бўлиб, уларнинг ҳар бири хусусий вазифаларни ҳал қилишга қаратилган ва муомала мақсади томон қўйилган ўзига хос “қадам” сифатида кўриб чиқилиши мумкин”. Таниқли тадқиқотчи А.Н.Леонтьевнинг концепциясига таянган ҳолда, унда “коммуникатив фаолият”нинг, аниқ структуравий компонентлардан иборат (1.1-чизма) эканини кўриш мумкин.

1.1-чизма.

“Коммуникатив фаолиятнинг структуравий компонентлари”

(А.Н. Леонтьев концепцияси бўйича)

Коммуникатив фаолиятнинг предмети бошқа инсондир		Мулоқотга бўлган эҳтиёж инсоннинг бошқа инсонларни
Коммуникатив мотивлар– мулоқотни амалга оширишдан кўзланган мақсад	↔	билишга ва уларни баҳолаш, ҳамда шу орқали ва улар ёрдамида ўз- ўзини билиш ҳамда ўз-ўзигабаҳо беришга бўлган интилишидан иборат
Коммуникатив фаолиятнинг вазифалари – мақсадга эришиш учун мулоқот жараёнида амалга оширилувчи турли-туман харакатлар	↔	Коммуникатив фаолиятнинг харакатлари – бошқа инсонга йўлланилган бир бутун акт бўлиб, мулоқот ҳаракатларининг иккита асосий - ташаббусли ва жавобли категорияларига эга
Коммуникатив фаолиятнинг маҳсули – мулоқот натijasида яратилувчи маънавий ва моддий характерга эга бўлган тузилманинг ҳосил бўлиши	↔	Коммуникатив фаолиятнинг воситалари бу – операциялар бўлиб, улар ёрдамида мулоқот харакатлари амалга оширилади

Компетенция (лот.: *competentia* – тегишли, оид, алоқадор, мос, мувофиқ келиш) термини маълум соҳага оид билим, малака ва кўникмалар, тажрибани англатади.

Коммуникатив компетенция – шахс томонидан тил ва нутқ маданиятини билиш асосида шакллантирилган турли коммуникатив ҳодиса ва вазиятлардаги нутқий ахлоқ тизимидир. “Бу тизим таркибига коммуникатив ролларни (сўзловчи ва тингловчи), шунингдек, ижтимоий ролларни, нутқ стратегия ва тактикаларини, этика ва одоб-ахлоқ қоидаларини эгаллаш

киради, уларда ушбу маданиятда қабул қилинган шахсинг турли ижтимоий гуруҳ вакиллари билан ҳар хил сабаб ва вазиятларда алоқада бўлиш усуллари ифодаланади”(Т.В. Матвеева). 2006 йил 18 декабрда Европа парламенти ва Кенгаши узлуксиз таълим учун қуйидаги таянч компетенцияларни тавсия қилди:

1. Ўз она тилида мулоқот қила олиш.
2. Чет тилида мулоқот қила олиш.
3. Математик компетентлик ҳамда фан ва техника соҳасидаги асосий компетенциялар.

4. Рақамли компетентлик.

5. Ўқишни ўрганиш.

6. Ижтимоий ва фуқаролик компетенцияси.

7. Тадбиркорлик ва ташаббускорлик туйғуси.

8. Маданиятдан хабардор бўлиш ва уни ифодалаш.

Ҳозирда “Европа учун таянч компетенциялар” деб номланган Европа кенгаши симпозиумида белгиланган таянч компетенциялар қуйидагилар:

Ўрганиши керак: тажрибадан аҳамиятга эга хулоса чиқариш; эгаллаган билимларини ўзаро боғлай олиш, уларни тартиблаштириш; ўзига мос келадиган ўрганиш усуллари аниқлаш; муаммоларни еча олиш.

Излаш: мустақил билим олиш билан шуғулланиш; турли маълумотлар базасини излаш; теварак-атрофдан суриштириш; экспертдан маслаҳат олиш; ахборот олиш; ҳужжатлар билан ишлаш ва уларни туркумлаш.

Ўйлаш: ўтган ва ҳозирги воқеалар орасидаги ўзаро боғлиқликни топиш; жамият ривожланишининг у ёки бу жиҳатларига танқидий ёндашиш; мураккаблик ва ўзига бўлган ишонч йўқолишига қарштурмоқ; баҳслашувларда ўз позициясини эгаллаш ва шахсий нуқтаи назарига эга бўлиш; ўқиётган ва ишлаётган жойдаги сиёсий ва иқтисодий муҳитнинг муҳимлигини англаш; саломатлик, истеъмол қилиш, тасвирий санъат ва адабий асарларни баҳолай билиш.

Ҳамкорлик қилиш: гуруҳда ишлаш ва ҳамкорлик қила олиш; қарорлар қабул қилиш –англашилмовчилик ва жанжалларни бартараф этиш; келиша олиш; шартномаларни ишлаб чиқиш ва бажариш.

Фаолиятга киришиш: лойиҳада қатнашиш; жавобгарликни зиммасига олиш; гуруҳга ёки жамоага кириш ҳамда ўз ҳиссасини кўшиш; ҳамкор эканлигини исботлаш; ўз ишини ташкил қила билиш; ҳисоблаш ва моделлаштириш техникаларидан фойдалана билиш.

Кўникиш: янги ахборот ва коммуникация технологияларидан фойдалана олиш; тез ўзгаришлар олдида мослашувчанлигини исботлаш; янги ечимларни топа билиш.

Маълум бир соҳадаги фаолиятга доир компетенцияларга қуйидагилар киради: “Тил ва коммуникативлик”; “Ижод ва дизайн”; “Инсон ва жамият”; “Саломатлик ва ҳаракат”; “Табиат ва техника”.

Ижтимоий компетенцияларга коммуникативлик, жамоада ишлай олиш, конфликтларни бартараф қила олиш, бошқаларни тушуниш, киришимлилик, ижтимоий жавобгарлик киради.

Британия мактабларида олти таянч компетенциялар асос сифатида олинган. Уларни шартли равишда бир нечта гуруҳларга бирлаштириш мумкин. Асосий компетенциялар: мулоқотга киришиш; ҳисоб-китоблар юритиш; ахборот саводхонлиги. Кенг кўламли таянч компетенциялар: бошқалар билан ишлай олиш; ўқиш ва такомиллашиш малакаси; турли масала ва муаммоларни ечиш кўникмаси. Шу билан бирга, фанда синонимик маънода қўлланадиган “компетенция” ва “компетентлилик” тушунчаларини ўзаро фарқлаш лозим. Ушбу тушунчалар ўзбек педагогик мактаби учун янгилик эмас, бироқ шунга қарамай, уларни турлича тушуниш кераклигига эътибор қаратиш керак.

НАТИЖАЛАР. Н.Ш.Турдиев, Ю.М.Асадов, С.Н.Акбарова, Д.Ш.Темировларнинг “компетентлилик”, “компетенция” тушунчалари тавсифларида қуйидаги ҳолатларга алоҳида эътибор қаратилади:

- билимлар мажмуининг амалда қўлланилиши;
- шахснинг укуви, хислатлари, фазилатлари;
- амалий фаолиятга тайёргарлик ўлчови;
- муаммоларни ҳал этиш, амалда зарур натижаларни қўлга киритиш лаёқати;
- шахснинг профессионал фаолиятини таъминловчи билим, кўникма, малакалар яхлитлиги;
- фаоллашган (амалиётга татбиқ этилган) ўқув, билим, тажрибалар мажмуи;
- шахснинг мақсадли йўналтирилган эмоционал ирода кучи».

“Компетенция” ва “компетентлилик” тушунчаларини фарқлашда А.В.Хуторскийнинг фикри диққатга сазовор. “Компетенция”– предмет ва жараёнларнинг маълум доирасига нисбатан шаклланувчи шахснинг ўзаро боғлиқ бўлган сифатлари (билимлар, қобилиятлар, малака ва кўникмалар, фаолият усуллари) мажмуаси бўлиб, уларга нисбатан сифатли ва самарали таъсир кўрсатиш демакдир. Компетентлилик– киши томонидан мос компетенцияга эга бўлишни аниқлаб, ўз ичига шахснинг унга ва фаолият предметига нисбатан мулоқотини ҳам қамраб олади.

Кўринадики, “компетентлилик” психология ва педагогикага оид адабиётларда профессионал фаолиятнинг маълум турлари билан боғлиқ сифатларга эга бўлишни билдиради. С.И.Ожеговнинг изоҳли луғатида “хабардорлик, билганлик, бирор соҳада обрў-эътибор қозониш”ни аниқлатади. Шунингдек, Л.Хьелл ва Д.Зиглер компетентлиликка “психосоциологик сифат бўлиб, куч ва ишончни билдирувчи, ўз ишининг муваффақиятли ва фойдали эканлигидан келиб чиққан туйғу бўлиб, инсонга унинг атрофидагилари билан

ҳамкорликда самарали ҳаракат қилиши мумкинлигини англатади”, дея таъриф берганлар.

Эдинбург университети (Шотландия) профессори, психология фанлари доктори Джон Равен, компетентлиликка ўзига хос “муайян соҳада аниқ конкрет ҳаракатларни самарали бажариш учун зарур бўлган ва тор мутахассисликка оид билимлар, алоҳида аниқ малака ва кўникма, фикрлаш усуллари, шунингдек, қилган ҳаракатлари учун жавобгарликни тушунишни камраб олган ўзига хос қобилият”, деб таъриф беради. Умуман олганда, коммуникациядаги компетентлилик инсоннинг ўзидаги адекват ёки адекват бўлмаган ориентацияси – шахсий психологик имконияти, шеригининг имконияти, вазият ва вазифани бажаришдаги имкониятини ривожлантиришни назарда тутиши аниқланди.

Н.А.Муслимов ва бошқалар компетентлиликни қуйидагича таърифладилар: “...фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш”.

М.Т.Ахмедова эса компетентлилик деганда, “шахснинг бирор-бир соҳадан хабардорлик, шу соҳани билиш даражаси” тушунилишини, таъкидлаган.

“Рус тилининг изоҳли луғати”да С.И.Ожегов ва Н.Ю.Шведовалар қуйидагича таъриф келтирадилар: “компетенция – бу маълум шахснинг етарли даражада хабардор бўлган саволлари доираси”.

И.А. Зимняя компетентлиликни “инсоннинг ижтимоий-касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган билимлар ҳамда инсоннинг ақлий ва шахс хусусиятларига асосланган тажриба” деб белгилайди, “компетенция” тушунчасига эса “қўлланилмаган”, “яширин”, “потенциал” захира деб қарайди. В.Н.Введенский эса “компетентлилик - бу маълум шахсга оид тавсиф, компетенция эса – конкрет касбий ёки функционал тавсифларнинг мажмуаси”дир, деб ёзади.

Таниқли америкалик тадқиқотчи Р.Мейерс компетентлилик тушунчаси деганда, “нафақат маълум фаолиятга оид категорияларга мос келишликни, балки шаклланган компетентликни ишлаб чиқариш жараёнида намоён қилишни” ҳам назарда тутди.

Шу билан бирга илмий-методик адабиётларда компетенциянинг турличаинтеграцион тавсифлари берилди. Булар:

- инсоннинг масъулиятни ўзиммасига олишга қодирлиги, ҳамкорликда бирор қарорни қабул қила олиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий компетенциялар;

- жамият ҳаётини тартибга солувчи мурасасизлик ҳис-туйғуларини тарқалишига тўсқинлик қилишга ундовчи, шунингдек, инсоннинг бошқа маданият, тил ва дин вакиллари бўлган инсонлар билан ҳамкорликда яшашга тайёрлигини ўзига хос тарзда англашига ёрдам берувчи компетенциялар;

- айниқса замонавий ижтимоий ҳаёт ва касбий фаолиятда муҳим бўлган, инсоннинг ёзма ва оғзаки мулоқот қилиш малакасини эгаллаганлигини белгиловчи компетенциялар;

- янги технологияларни эгаллашни устувор талаб деб белгилаётган информацион жамиятнинг вужудга келиши билан боғлиқ компетенциялар;

- инсоннинг бутун умри давомида нафақат танлаган касби, шунингдек, шахсий ва ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ билимларни узлуксиз ўзлаштириб боришини таъминловчи компетенциялар.

Ж.Равен тадқиқотларида компетенция “аксарияти мустақил бўлган, кўплаб компонентлардан ташкил топган, ... баъзи компонентлар кўпроқ когнитив соҳага, бошқалари эса – ҳиссий хусусиятга оид, ... ушбу компонентлар самарали хулқ, феъл-атворнинг таркибий қисми сифатида бир-бирларини алмаштириши мумкин”лиги айтилган.

МУХОКАМА. Тадқиқотчи А.А.Бодалёвнинг изоҳлашича, “мулоқотнинг коммуникатив томони инсонлар орасида маълумотлар билан ўртоқлашишдан, мулоқотнинг интерфаол томони индивидлар орасида ўзаро

хамкорликни ташкиллашдан, яъни нафақат билим ва ғоялар, шу билан бирга хатти-ҳаракатлар билан ахборот алмашинишдан..., мулоқотнинг перцептив томони бир-бирларини қабул қилиш жараёнини мулоқотдаги шерик деб қабул қилиши ва шунинг заминида ҳамжиҳатлик муносабатидан иборат.

Шахс мулоқот қилаётган шерикларининг ўз фикри, дунёқараши, ғояларини тўла-тўқисифодалашга психологик шароитлар яратиш, воситаларнинг бой, турли-туман палитрасини ташкиллаш, адекватликнинг барча перцептив, коммуникатив, интерфаол қирраларини эгаллашга йўналтирилган бўлиши керак”.

Шунингдек, ҳар қандай соҳа мутахассиси фаолиятининг энг муҳим жиҳатларидан бири бўлган маънавий-ахлоқий, касбий компетенция тамойилига ҳам риоя қилиши керак. Бўлажак ўқитувчининг касбий компетентлиги бир қатор ўзига хос таркибий қисмлардан иборат бўлиб, улар орасида самарали ва фойдали фаолиятни таъминлашда коммуникатив компетентлилик алоҳида ўрин тутди. Шундай қилиб, маълум соҳада компетентли бўлган мутахассис, соҳага оид масалаларда ўз ҳаракатларини самарали қўллаш билан асосли мулоҳаза юритиши учун мос равишдаги компетенцияларни ҳам эгаллаган бўлиши керак. Шу билан бир қаторда профессионал компетентлилик деганда, индивидуал-психологик структура ҳам тушунилади, у билим, касбий тажриба ва педагогнинг психологик тайёрлигини ўз ичига олади.

“Коммуникатив компетенция», тушунчаси тилшунослар берган таърифга кўра, “шахс томонидан тил ва нутқ маданиятини билиш асосида шакллантирилган турли коммуникатив ҳодиса ва вазиятлардаги нутқий ахлоқ тизими эканини таъкидлаш лозим. Бу тизим таркибига коммуникатив ролларни (сўзловчи ва тингловчи), шунингдек, ижтимоий ролларни, нутқ стратегияси ва тактикаларини, этик ва одоб-ахлоқ қоидаларини эгаллаш киради, уларда ушбу маданиятда қабул қилинган шахснинг турли ижтимоий

гуруҳ вакиллари билан турли сабаб ва турли вазиятларда алоқада бўлиш усуллари ифодаланади”.

М.Ш.Рўзметованинг қайд қилишича, “бошқа тилда сўзловчиларнинг коммуникатив компетентлиги – бу ўқувчиларнинг ҳаётий, амалий ва назарий вазифаларни ҳал қилиш учун бошқа тилни ўрганиш жараёнида эгаллаган билим, малака ва кўникмаларидан фойдаланишга тайёр эканлигидир”.

Педагогик компетентлик қуйидагиларда намоён бўлади: “Педагогга хос бўлган маҳорат асосини ташкил этувчи педагогик мулоқот маданияти унинг талабалар жамоаси, ота-оналар, ҳамкасблар ҳамда раҳбарият билан уюштирилган мулоқот жараёнида намоён бўлади. Бунда, айниқса, педагогнинг талабалар жамоаси билан ўзаро мулоқоти муҳим аҳамиятга эга. Педагог талабалар билан мулоқотга киришиш, унинг самарали бўлишига интилади”.

Замонавий ижтимоий ва касбий шароитларда компетентлик мулоқотини ривожлантириш уни уйғунлаштиришнинг қатор принципиал-муҳим йўналишларини тақозо қилиши мумкин. Бироқ амалиёт учун “коммуникатив компетентликни тўлақонли ривожлантириш учун мулоқотнинг хизматга оид-амалий ёки ролли, шунингдек, бошқа шахсий турларини чеклаш муҳим. Одатда, тафовут учун асос шериклар орасидаги психологик масофа бўлади, бу “мен – сен - контакт”. Модомики, гап нафақат “ташқи” маълумотлар, балки биргаликда ҳал қилиниши керак бўлган хизматга оид намунали(типовой) вазифа ҳақида борар экан шахс шеригига ўзи, ўз ички дунёсини намоён қилади, бунда шерикка “яқин инсон” мақомини беради, мулоқот эса том маънода ишончли бўлади”.

Умуман коммуникатив компетентлик қуйидаги ўзига хос интеграцион хусусиятлардан иборат:

1. Мулоқот амалга оширилиши мумкин бўлган коммуникатив вазиятни негизини ижтимоий-психологик прогнозлаштириш.

2. Мулоқот жараёнини ўзини ижтимоий-психологик дастурлаш, бунда коммуникатив вазиятнинг ўз-ўзига хослигига алоҳида эътибор қаратилади.

3. Коммуникатив вазиятда мулоқот жараёнларини ижтимоий-психологик бошқарув хусусиятлари билан амалга ошириш.

Коммуникатив компетентлилик “туғма қобилият бўлмай, инсон томонидан ижтимоий-коммуникатив тажрибани эгаллаш жараёнида шаклланувчи қобилиятдир. Коммуникатив-ижтимоий тажриба, аввало, муносабатларни ўзгартириш механизмини ўз ичига олиб, нутқни стилистик жиҳатдан турли вариантларда қўллашда намоён бўлади. Бундай ўзгаришнинг асосида мулоқот иштирокчилари ўртасидаги ролли мулоқотларнинг ўзгариши ётади”.

Ўқитувчининг коммуникатив компетентлиги тушунчаси ўз ичига қуйидаги ҳаракатлар учун зарур бўлган уйғунлашган компетенцияларни киритишни талаб этади:

- шахсларо идрок қилиш ва коммуникатив мулоқот (перцептив компонент) вазиятларини баҳолаш;
- коммуникатив мулоқот (рефлексив компонент) жараёнида ўз-ўзини таҳлил қилиш ва ўз-ўзига баҳо бериш;
- шахсларо мулоқот учун мос воситаларни танлаш;
- мулоқот жараёнини бошқариш ва инсон ахлоқини мос равишда тартибга солиш.

Бунда концепцияга мос равишда даражалар тузилиши қатъий иерархияга асосланган – юқори даража қуйидагиларини белгилайди.

ХУЛОСА. Коммуникатив компетентлилик педагог томонидан танланган коммуникация услубида ва мулоқотдаги ролли ўринларда ўз ифодасини топиши мумкин, улар етакчилик қилувчи ўзаро таъсир қилиш мақсадлари билан таъминланиб, барқарор экспрессив хусусиятлар, шу билан бир қаторда, мулоқот вазияти жараёнидаги коммуникатив ҳаракатлар билан тавсифланади. Педагогнинг коммуникатив позицияси унинг мулоқотнинг

белгиланган мақсадларига эришиш йўллари ҳамда суҳбатдоши шахсига нисбатан бўлган муносабати, шунингдек, ўзаро таъсирнинг аниқ мулоқот услуби жараёнида амалга ошиши мумкин бўлган ўзига хос талабларини акс эттириши мумкин. Шунингдек, муайян мулоқот услуби ҳам мавжуд бўлиб, бунда биз инсоннинг уни ўраб турган кишилар билан ўзаро боғланиши шароитларида тўғридан-тўғри намоён бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай коммуникатив хулқ-атворининг индивидуал, барқарор шаклини тушунамиз. Одатда, ролли вазиятнинг алмашиши инсонда мулоқот услубининг алмашилишига олиб келади. Айнан шунинг учун мулоқот услубини муайян нуқтаи назарни ифодалашнинг алоҳида шакли деб ҳисоблаш мумкин.

Коммуникатив компетентлиликнинг моҳияти ва тузилишини синчковлик билан ўрганиш бизга иккита, ўзаро боғлиқ ва ўзаро алоқада бўлган даражаларни ажратиш имконини бери: биринчи даража бевосита мулоқотнинг ўзида коммуникатив компетентлиликнинг намоён бўлишини белгилаб беради, яъни инсоннинг коммуникатив хулқ-атворида; иккинчиси, ўқитувчи касбий мотивациясининг ўзига хос хусусиятлари ва йўналтирилиши, унинг мулоқотга алоҳида эҳтиёжи орқали педагогик-коммуникатив кадриятларни киритиши керак.

Кўриб чиқилган компонентларнинг барчаси жамланганда, коммуникатив компетентлиликнинг маълум мазмун-моҳиятини намоён қилади ва инсон шахсининг ўзаро боғлиқ ҳамда бир-бирини тақозо қилган энг мураккаб сифатларини шакллантиради. Натижада коммуникатив компетентлилик педагогнинг муҳим аҳамиятли касбий-йўналтирилган тавсифларидан бири сифатида намоён бўлади, ушбу компетентлиликнинг ривожланиши эса олий профессионал таълимда биринчи галдаги вазифа ҳисобланади. Жамият ривожланишининг замонавий босқичлари, таълимдаги янги парадигмалар - буларнинг барчаси коммуникатив компетенцияни шакллантириш муаммосини янги мазмун билан тўлдирди.

Адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 146 б.
2. Азимова З.Э. Ўқувчиларнинг шахслараро муносабатлари интеграл диагностикаси. Дисс... канд. пед. наук. – Тошкент, 2009. 23 б
3. Азимова З.Э. Ўқувчиларнинг шахслараро муносабатлари интеграл диагностикаси. Дисс... канд. пед. наук. – Тошкент, 2009. 25 б
4. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация: учебник. - М.: ИНФРА-М, 2001 167 б
5. Шибутани Т. Социальная психология.- Ростов н/Д:Феникс, 1999. 342 б
6. Зарецкая Е.Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. - М.: Дело, 2001. 287 б
7. 7.Ван Дейк Т.А. Язык, познание, коммуникация. - М.: Прогресс, 1989. 112-113 б.
8. 8.Ахмедов, А. Ю. (2020). БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, (4).
9. 9.Ахмедов, А. Ю. (2020). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ КАСБИЙ-ПЕДАГОГИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИНГ АЖРАЛМАС ҚИСМИ БЎЛГАН КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
10. 10.Ахмедов, А. Ю. (2022). БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 5-9.